

Agnieszka Henryka Jabłonowska

Miłosierdzie Ojca: na podstawie przypowieści o "synu marnotrawnym"

Studia Włocławskie 18, 121-136

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AGNIESZKA (HENRYKA) JABŁONOWSKA ZSNM

MIŁOSIERDZIE OJCA Na podstawie przypowieści o „synu marnotrawnym”

Przypowieść o synu marnotrawnym (Łk 15, 11–32), określana też obecnie – co wydaje się bardziej adekwatne – jako przypowieść o miłosiernym ojcu, należy do najbardziej znanych obrazów ewangelicznych. Weszła na trwałe do kultury. Podejmowali ten temat pisarze (od pisarzy starochrześcijańskich poczynając), malarze, poeci, powstały na ten temat piosenki religijne, a także inscenizacje. Powołują się na ten obraz kaznodzieje¹, konferencjoniści podczas rekolekcji, dni skupienia, autorzy rozważań².

Tak szerokie zainteresowanie wynika z egzystencjalnego charakteru przypowieści. Porusza ona tematy bardzo istotne w życiu chrześcijańskim, takie jak: grzech, nawrócenie, przebaczenie, pokuta, sprawiedliwość, a przede wszystkim miłosierdzie.

Komentatorzy Nowego Testamentu ukazywali sens przypowieści, omawiając Łukaszową Ewangelię albo z racji komentarzy do czytań mszalnych. Analizę przypowieści o synu marnotrawnym można znaleźć w opracowaniach o wszystkich przypowieściach Chrystusa³. Ciekawych

AGNIESZKA (HENRYKA) JABŁONOWSKA ZSMN – mgr filozofii, studia z zakresu katolickiej nauki społecznej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz teologiczne na Instytucie Wyższej Kultury Religijnej we Włocławku, pracownica biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku w latach 1973–2015.

¹ Zob. R. Pindel, *Interpretacja przypowieści o synu marnotrawnym w polskim kaznodziejstwie (1945–2000)*, „Verbum Vitae”, 2003, [nr] 3, 233–253.

² Zob. np. J. Augustyn, *Ojciec wzruszył się głęboko. Rekolekcje oparte na Ćwiczeniach duchownych św. Ignacego Loyoli*, Kraków 1994, s. 90–101; J.L. McLaughlin, *Syn marnotrawny czy rozrzutny ojciec? Najpiękniejsze przypowieści Jezusa w interpretacji znanego biblisty*, Kraków 2006, s. 89–96.

³ Zob. A. Jankowski, *Królestwo Boże w przypowieściach*, Poznań 1981; L. Cerfaux, *Le trésor des paraboles. Spiritualité biblique*, Paris 1967; W. Gnutek, *Przypowieści Chrystusowe*, RBL, 12(1959), nr 4, s. 333–344.

myśli dostarczają „wykłady” przypowieści o synu marnotrawnym w zestawieniu z inną przypowieścią⁴. Do tematyki przypowieści nawiązał papież Jan Paweł II w swojej encyklice „O Bożym miłosierdziu” (*Dives in misericordia*),⁵ a także w swojej adhortacji o pokucie i pojednaniu (*Reconciliatio et paenitentia*)⁶. Do jej przesłania odwołał się także papież Franciszek w bulli *Misericordiae vultus*⁷. Dowodzi to, że przesłanie zawarte w tej przypowieści jest wciąż aktualne.

W niniejszym opracowaniu została zastosowana metoda analityczno-egzegetyczna, która pozwoliła przez przeanalizowanie tekstu przypowieści wydobyć jej sens teologiczny w oparciu o dostępne interpretacje pisarzy Kościoła i komentatorów Biblii.

1. Analiza tekstu przypowieści

Dla lepszego zrozumienia tekstu przypowieści o „synu marnotrawnym” najpierw należy przedstawić jej kontekst, czyli umiejscowienie jej w publicznym nauczaniu Chrystusa, co pozwoli uświadomić sobie cel, w jakim została wygłoszona, a następnie przedstawić jej treść.

1.1. Kontekst przypowieści

Trzej ewangeliści synoptyczni, a więc także św. Łukasz, publiczną działalność Jezusa dzielą na pięć części. Przypowieść o synu marnotrawnym umiejscowiona jest między czwartą i piątą częścią, w grupie mów Chrystusa zawartych w długim opisie podróży Jezusa do Jerozolimy (Łk 9, 51 – 19, 28), w którym Łukasz przedstawił zasadnicze treści nauczania Jezusa. Ricciotti określa, że jest to czas od ostatniego poświęcenia świątyni do ostatniej podróży Chrystusa przez Judeę⁸. Wydaje się,

⁴ Zob. F. Gryglewicz, *Praca ewangelistów nad przypowieściami o robotnikach w winnicy i o synu marnotrawnym*, RTK, 3(1956), z. 2, s. 226–240; tenże, *Nauczanie Chrystusa Pana w przypowieściach o robotnikach w winnicy i o synu marnotrawnym*, RTK, 7(1960), z. 4, s. 5–20; R. Andrzejewski, *Przypowieści o zbawieniu (Łk 15, 4–32) w interpretacji św. Ambrożego z Mediolanu*, AtK, 96(1981), z. 432, s. 63–69.

⁵ Zob. DiM, n. 5–6; por. A. Jankowski, *Przypowieść o synu marnotrawnym w interpretacji encykliki „Dives in misericordia”*, w: *Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II o Bożym miłosierdziu „Dives in misericordia”. Tekst i komentarz*, red. S. Grzybek, M. Jaworski, Kraków 1981, s. 110–116.

⁶ L. Mycielski, *Przypowieść o pojednaniu. Biblijne wprowadzenie do adhortacji apostoelskiej Jana Pawła II „Reconciliatio et paenitentia”*, RBL, 39(1986), s. 145–155.

⁷ Zob. MV, n. 17.

⁸ Por. G. Ricciotti, *Życie Jezusa Chrystusa*, Warszawa 1956, s. 512–518.

że Jezus, zbliżając się do czasu swej męki, coraz dobitniej ukazuje swoją miłość do człowieka, szczególnie tego obciążonego grzechami, aby go odszukać i przyprowadzić do jednej owczarni.

Przypowieść o synu marnotrawnym znalazła się jako trzecia wśród przypowieści, które Chrystus skierował do faryzeuszy zgorszonych Jego ustosunkowaniem się do grzeszników – „Ten przyjmuje grzeszników i jada z nimi” (Łk 15, 2)⁹. Pierwsza z nich to przypowieść o zaginionej owcy (Łk 15, 4–7), druga – o zgubionej drachmie (Łk 15, 8–10). Trzy przypowieści wypełniają swoją treścią cały 15 rozdział Łukaszej Ewangelii, który poświęcony jest Bożemu przebaczeniu. J. Guillet pisze: „jest rzeczą możliwą, że każda z tych przypowieści wypowiedziana była w różnych okolicznościach, ale zasadniczy powód był zawsze taki sam: Jezusowi chodziło o usprawiedliwienie swego zdumiewającego postępowania wobec grzeszników”¹⁰. Zdanie wprowadzające (Łk 15, 1–3) byłoby notą redakcyjną Łukasza, a przypowieść o synu marnotrawnym mogła być wypowiedziana w innych okolicznościach, na przykład po wyjściu od Zacheusza¹¹.

Reżyser filmu pt. *Jezus z Nazaretu* umiejscowił opowiadanie tej przypowieści przez Chrystusa podczas uczyty u celnika Mateusza. Miała to być odpowiedź Piotrowi, wcześniej powołanemu na apostoła, który gardził Mateuszem. Pod wpływem tej przypowieści miała się dokonać w Piotrze przemiana i zdecydował się przekroczyć próg domu celnika, późniejszego apostoła.

Przypowieść o synu marnotrawnym powtarza pewne momenty ukazane w pierwszej i drugiej przypowieści o Bożym przebaczeniu – zagubienie, znalezienie, radość z odzyskania „zguby”. Jest jednak syn marnotrawny pełniejszym obrazem nawróconego grzesznika, pełniejsze o wewnętrzne przeżycia, których nie mogła wyrazić ani przypowieść o zgubionej drachmie, ani o zabłąkanej owcy¹².

Następujący po 15 rozdziale kolejny rozdział nosi tytuł: „Niebezpieczeństwo bogactw” i zawiera przypowieści: o przewrotnym włodarzu (Łk 16, 1–8) i o bogaczu (Łk 16, 19–31). „Łukasz nie jest tylko piewą miłosierdzia, ale również ewangelistą ubóstwa”¹³.

⁹ Por. J. Nowak, „A gdy był jeszcze daleko, ujrzał go jego ojciec i wzruszył się głęboko...” (Łk 15, 20), w: *In vinculo communionis*, red. K. Gurda, T. Gacia, Kielce 1999, s. 308–309.

¹⁰ Refleksja J. Duponta (*Beatitudes*, t. 2, Paris 1969) cyt. za: J. Guillet, *Uwierzyć Ewangelii*, Kraków 1982, s. 63.

¹¹ Por. tamże, s. 63.

¹² A. Jankowski, *Królestwo Boże w przypowieściach*, dz. cyt., s. 88.

¹³ G. Ricciotti, *Życie Jezusa...*, Warszawa 1956, s. 518.

Przypowieść o synu marnotrawnym występuje jedynie w Ewangelii Łukasza. Pozostali ewangelisci opuścili ten fragment nie ze względu na jakąś wątpliwość, czy jest ona autentyczna, tzn. czy rzeczywiście została wypowiedziana przez Jezusa¹⁴. Ks. F. Gryglewicz po przeanalizowaniu źródeł tekstu przypowieści stwierdził: „Gdyby istniała taka wątpliwość, to św. Łukasz nie umieściłby jej w swoim dziele. Raczej przy opuszczeniu jej mogły grać rolę względy dyscypliny kościelnej [...] syn ten tak łatwo otrzymał przebaczenie i z taką radością został przyjęty przez swego ojca, że nie tylko wywołało to sprzeciw ze strony starszego jego brata, ale w Kościele mogło wywołać obawy podobne, jak przy perykopie o jawnogrzesznicy”¹⁵. Nie lękał się tego św. Łukasz i umieścił przypowieść w swojej Ewangelii, ratując ją przed zapomnieniem¹⁶.

Poza tym przypowieść o synu marnotrawnym odpowiada temu „klimatowi psychologicznemu”¹⁷ Ewangelii wg św. Łukasza – ewangelisty miłosierdzia.

1.2. Treść przypowieści

„Podać tę przypowieść innymi słowami, niż słowa Jezusa, to znaczy bezsprzecznie zatrzeć jej piękno”¹⁸. Jednak pewną analizę należy przeprowadzić i rzeczywiście podejmowało ją wielu autorów¹⁹.

Przypowieść o synu marnotrawnym określona jako przypowieść o dwóch synach, lub przypowieść o miłosiernym ojcu, jak już było wspomniane wyżej, występuje jedynie w Ewangelii św. Łukasza. Charakterystyczną cechą św. Łukasza jest jego piękny język. Ricciotti stwierdza:

¹⁴ Por. F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz, cz. 2: Rozdziały 11–24*, Częstochowa 2012, s. 159 (*Nowy komentarz biblijny*. NT III/2).

¹⁵ Obawiano się, że postawiona jako wzór postawa miłosiernego ojca, przebaczącego tak łatwo wielkie wykroczenia moralne, wywoła rozluźnienie i fałszywe wyobrażenie o miłosierdziu Bożym. Zob. F. Gryglewicz, *Praca ewangelistów nad przypowieściami...*, art. cyt., s. 231.

¹⁶ Por. tamże.

¹⁷ J.C. Barreau, *Ewangelia dla każdego z nas*, Warszawa 1973, s. 171.

¹⁸ G. Ricciotti, *Życie Jezusa...*, dz. cyt., s. 513.

¹⁹ F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza...*, dz. cyt., s. 175–176; a poza tym m.in.: *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, red. F. Gryglewicz, Poznań 1974, s. 262–265 (*Pismo Święte Nowego Testamentu*, 3–3); M. Gourgues, *Le père prodigue (Lc 15, 11–32). De l'exégèse à l'actualisation*, „Nouvelle Revue Theologique”, 114(1992), s. 3–20; D. Nowak, *Łukaszowa teologia Boga poszukującego człowieka w świetle przypowieści o odnalezionym synu (Łk 15, 11–32)*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 28(2008), s. 183–215; P. Grelot, *Le père et ses deux fils: Lc 15, 11–32. De l'analyse structurale à l'herméneutique*, „Revue biblique”, 84(1977), s. 538–565.

„Pod względem literackim przypowieści tej nie można określić inaczej, tylko jako cudowną”²⁰.

„Syn marnotrawny” jest długą przypowieścią, bo liczy 21 wierszy. Jednak ze względu na istotną treść jest to najkrótsze opowiadanie na świecie. Ks. Bukowski zalicza ją do przypowieści mieszanych²¹. Jak w każdej przypowieści, występują w niej dwa składniki: „obraz wzięty z życia codziennego, drugi nie jest dostępny zmysłom, gdyż leży w sferze pojęciowej”²². Obecnie zostanie omówiony pierwszy składnik. Drugi będzie przedmiotem rozważań następnego punktu.

Przyjrzyjmy się więc obrazowi, w którym Chrystus przedstawia rodzinę palestyńską, a ściślej mówiąc losy młodzieńca, który nie chciał pozostawać w domu, gdyż nużyło go unormowane życie z określonymi ściśle obowiązkami – pociągał go daleki świat. Zaządał od ojca podziału majątku, zabrał przypadającą na niego część²³ „i wyjechał do dalekiego kraju”²⁴. Sam wyjazd z domu rodzinnego i własnego kraju nie był jeszcze naganny. Wielu Żydów wyjeżdżało z Palestyny, szukając gdzie indziej lepszych warunków życia. W czasach Jezusa w Palestynie przebywało zaledwie pół miliona Żydów, gdy tymczasem poza Palestyną, w całym cesarstwie rzymskim, w tzw. diasporze, mieszkało ich ponad 4 miliony²⁵. Naganne było natomiast zmarnowanie otrzymanego od ojca majątku przez hulawcze życie²⁶. „Łukasz zaznacza, że był to młodszy syn tego zamożnego człowieka. Być może chce w ten sposób złożyć część winy na karb niedoświadczenia i bezmyślności marnotrawnego syna”²⁷.

Początkowo było pięknie. Wielu przyjaciół go otaczało – póki miał pieniądze. „A gdy wszystko wydał – jak pisze św. Łukasz – nastał ciężki głód w owej krainie i on sam zaczął cierpieć niedostatek. Poszedł i przystał do jednego z obywateli owej krainy, a ten posłał go na swoje pola, żeby

²⁰ G. Ricciotti, *Życie Jezusa...*, dz. cyt., s. 512.

²¹ Por. K. Bukowski, *Biblia a literatura*, Warszawa 1984, s. 248–249.

²² Tamże, s. 248.

²³ Por. D. Rops, *Życie codzienne w Palestynie za czasów Chrystusa*, Poznań 1965, s. 141; H.H. Langkammer, *Komentarz do Ewangelii wg św. Łukasza i Ewangelii wg św. Jana*, Poznań 2014, s. 182 (*Komentarz teologiczno-pastoralny do Biblii Tysiąclecia. Nowy Testament*, t. 1.2).

²⁴ W oryginale greckim: *eis chōran makran*.

²⁵ F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza...*, dz. cyt., s. 163; H.H. Langkammer, *Komentarz do Ewangelii wg św. Łukasza...*, dz. cyt., s. 182.

²⁶ Tamże, s. 183.

²⁷ A. Jankowski, K. Romaniuk, L. Stachowiak, *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, cz. 1, Poznań 1975, s. 315.

paśł świnie” (Łk 15, 14–15). A to hańbiące dla Żyda zajęcie wskazuje, że syn powędrował daleko poza Palestynę. Pasienie świń uważane jest przez Żydów i mahometan do dziś dnia za przekleństwo, była to zatem wielka degradacja dla syna, który był Żydem²⁸. Dalszym etapem jego degradacji było to, że gotów był jeść „strąki” (prawdopodobnie owoce drzewa świętojańskiego²⁹), którymi karmiono świnie, ale nawet to było dla niego niedostępne.

Te trudne warunki sprawiły, że zaczął wspominać dom ojca. Rozpoczęła się w nim przemiana (*metanoia*). Młody człowiek zastanawia się nad swoją sytuacją. Dochodzi do zrozumienia, że jego przewinienia są ciężkimi grzechami przeciwko Bogu; niektórzy dopatrują się w jego postępowaniu wszystkich grzechów głównych³⁰. Skutkiem tego jest wszystko to, czego teraz doświadcza. Podjął to „przekłete” zajęcie, a mimo to jest głodny. A przecież: „Iluż to najemników mojego ojca ma pod dostatkiem chleba” (Łk 15, 17).

Brakuje mu jeszcze odwagi. Warunki w domu ojcowskim wydają mu się czymś nieosiągalnym. Ostatecznie jednak decyduje się i wyrusza w drogę powrotną. Powtarza w myśli formułę przeproszenia: „Ojcze, zgrzeszyłem przeciw Bogu³¹ i względem ciebie, już nie jestem godzien nazywać się twoim synem: uczyni mnie choćby jednym z najemników” (Łk 15, 18–19).

Gdy dochodzi do spotkania, jest ono zaskakujące. Ojciec dostrzega syna z daleka i poznaje go mimo łachmanów, które okrywają jego ciało. Wybiega mu naprzeciw, chociaż jest to niezgodne z regułami dobrego wychowania w tamtejszej kulturze. Przygarnia syna do siebie i całuje. Syn nie zdążył wypowiedzieć całej przygotowanej formuły przeproszenia. Ojciec nawet tego nie słuchał, o nic nie pytał. Kazał ubrać go w odświętną suknię, sandały, pierścień. Nie dość na tym, kazał przerwać inne prace: zabić tuczne cielę i przygotować ucztę, jakby z racji wielkiego święta³².

²⁸ Por. A. Jankowski, *Królestwo Boże w przypowieściach*, dz. cyt., s. 90.

²⁹ F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza...*, dz. cyt., s. 165.

³⁰ Zob. W. Felski, *Przypowieść o siedmiu grzechach głównych*, WDr, 34(2006), nr 4, s. 28–36.

³¹ Według tłumaczenia dosłownego: „przeciw niebu”. Zwrot ten jest semityzmem i oznacza, że syn marnotrawny zgrzeszył przeciw Bogu. – H.H. Langhammer, *Komentarz do Ewangelii wg św. Łukasza...*, dz. cyt., s. 183; por. G. Lohfink, „*Ich habe gesündigt gegen den Himmel und gegen dich...*”. *Eine Exegese von Lk 15, 18.21*, „Theologische Quartalschrift”, 155(1975), s. 51–52.

³² Por. X. Leon-Dufour, *Słownik Nowego Testamentu*, Poznań 1981, s. 74n.

Ten zamożny właściciel, który żałował koźlęcia dla starszego syna, tym razem okazał się nadzwyczaj rozrzutny. Wyrażał w ten sposób, że jego radość z powrotu syna nie miała granic. Nie mogło jej pomieścić jego miłosierne serce – chciał, żeby wszyscy domownicy, słudzy i najemnicy wzięli udział w jego radości³³. Oznacza to, że „marnotrawny” został przyjęty na powrót do domu jako syn, „niezależnie od tego, co dotąd zrobił, co teraz powie i co jeszcze zrobi”³⁴.

Omówiony wyżej fragment (Łk 15, 11–24) stanowi jakąś całość, odrębną od następującego po nim obrazu. Wiersz 25 rozpoczyna część drugą przypowieści poświęconą starszemu bratu marnotrawnego młodzieńca³⁵. Tego dnia, jak zwykle, starszy syn pracował gdzieś daleko od domu, więc nie doszła do niego wiadomość o powrocie brata „włóczęgi”. Wracając po ukończonej pracy do domu zauważył zdziwiony, że panuje tam niezwykle ożywienie, słychać muzykę, okrzyki. Zapytał sługę, co się dzieje, co to za zabawa. Zdziwił się jeszcze bardziej, gdy usłyszał w odpowiedzi, co jest powodem uczt i panującej radości. Rozgniewał się i nie chciał wejść. Wtedy – jak podaje ewangelista – ojciec wyszedł po raz drugi, po swego starszego syna, chciał, by ukochane dzieci były razem z nim³⁶. Jednak ten „sprawiedliwy” syn zaczął robić ojcu wymówki, że nie docenia jego solidności, a jest tak hojny i wspaniałomyślny dla rozrzutnego młodzieńca³⁷, którego nie nazwał nawet swoim bratem, ale powiedział o nim: „ten twój syn³⁸, który roztrwonil twój majątek z nierządnicami” (Łk 15, 30). Tym powiedzeniem ujawnił niemoralne życie brata³⁹. Nasuwa się myśl, że syn marnotrawny miał szczęście, iż na jego powitanie wyszedł ojciec, a nie starszy brat.

³³ Por. M. Wojciechowski, *Błąd porządnego syna. Przypowieść o synu marnotrawnym (Łk 15, 11–32)*, AtK, 146(2006), s. 79.

³⁴ R. Pindel, *Obraz ojca w przypowieści o synu marnotrawnym (Łk 15, 11–32)*, ACr, 30–31(1998–1999), s. 268.

³⁵ Zob. S.M. Dąbrowski, *Powrót starszego brata*, „Więź”, 43(2002), nr 8–9, s. 35–41; W. Radecki, *Boże miłosierdzie w świetle perykop piętnastego rozdziału Ewangelii według św. Łukasza*, w: *Credidimus Caritati*, red. M. Olczyk, P. Podeszwa, Gniezno 2010, s. 436–440; J. Nowak, „A gdy był jeszcze daleko...”, art. cyt., s. 311–312.

³⁶ Zob. H.J.M. Nouwen, *Powrót syna marnotrawnego*, Poznań 1995, s. 152–153; P. Kasiłowski, *Kłopoty z miłosierdziem*, „Przegląd Powszechny”, 2001, nr 3, s. 276–279.

³⁷ W. Radecki, *Boże miłosierdzie w świetle perykop...*, art. cyt., s. 438–439.

³⁸ W tekście greckim: *ho hyios sou houtos*.

³⁹ Por. A. Jankowski, *Królestwo Boże w przypowieściach*, dz. cyt., 91; S. Grabianka, *Syn marnotrawny*, RBL, 17(1964), nr 2, s. 111; S.M. Dąbrowski, *Powrót starszego brata*, art. cyt., s. 37.

Z treści Ewangelii nie wynika, czy starszy syn posłuchał ojca i wziął udział w ogólnej radości z faktu, że brat był umarły a ożył, zaginął a odnalazł się (Łk 15, 24), czy też pozostał na zewnątrz zacięty w swoim smutku.

Reasumując, można powiedzieć, że zewnętrzną treścią przypowieści jest pełne wyrozumiałości ustosunkowanie się ojca do syna, który okazał wielką lekkomyślność i niewdzięczność. Wystarczyło jednak, że uznał swoją winę⁴⁰ i wrócił, a ojciec natychmiast mu wszystko przebaczył.

2. Myśl teologiczna przypowieści

Od początków chrześcijaństwa pisarze kościelni starali się odczytać poza samą warstwą słowną głębsze przesłanie przypowieści o „synu marnotrawnym”. W niniejszym punkcie zostaną przedstawione najwcześniejsze próby odczytania myśli teologicznej przypowieści (interpretacja patrystyczna) oraz interpretacje teologiczne ostatnich czasów.

2.1. Interpretacja patrystyczna

Komentarze do przypowieści o synu marnotrawnym podawali już pisarze starochrześcijańscy, tacy jak: Tertulian, św. Augustyn, św. Chryzostom, św. Hieronim, św. Ireneusz, św. Ambroży z Mediolanu. Wykorzystywali oni tekst przypowieści o synu marnotrawnym w powiązaniu z przypowieściami o zaginionej owcy oraz o zagubionej drachmie do ilustracji idei zbawienia. „Oglądali” oni wymienione teksty w bardzo szerokiej perspektywie rozwijającego się od niedawna chrześcijaństwa. W świetle Ewangelii starali się tłumaczyć problemy młodego Kościoła, np. odchodzenie wierzących, a następnie ich powrót do wspólnoty⁴¹. Różne były spojrzenia – bardziej i mniej rygorystyczne, dlatego – jak już było wspomniane w pierwszym punkcie – nie wszyscy ewangelści przytoczyli przypowieść o synu marnotrawnym.

Ojcowie Kościoła dopatrywali się w przypowieści rozmaitych symboli i przerośni⁴². Te interpretacje alegoryczne ks. Gryglewicz dzieli na dwojaki rodzaj: pierwszy w odniesieniu do poszczególnych osób, drugi rodzaj stosowany do wszystkich ludzi⁴³.

⁴⁰ Zob. M. Wojciechowski, *Błąd porządnego syna*, art. cyt., s. 79.

⁴¹ Por. F. Gryglewicz, *Nauczanie Chrystusa w przypowieściach...*, art. cyt., s. 10.

⁴² Zob. S. Mędała, „Pewien człowiek miał dwóch synów” (Łk 15, 11). *Bóg jako Ojciec w Ewangelii św. Łukasza*, w: *Ty, Panie, jesteś naszym Ojcem (Iz 64, 7). Biblia o Bogu Ojcu*, red. F. Mickiewicz, J. Warzecha, Warszawa 1999, s. 103 (*Rozprawy i Studia Biblijne*, 5).

⁴³ Por. F. Gryglewicz, *Nauczanie Chrystusa w przypowieściach...*, art. cyt., s. 10.

W pierwszym przypadku ojciec ma być alegorią Boga Ojca. Postać syna marnotrawnego służyła do pokazania grzechów, upadków, a następnie żalu za nie. Żal miał wywołać przebaczenie win przez miłującego Boga Ojca. Reakcję starszego syna przedstawiano jako coś niewłaściwego, ponieważ gorszył się z tego, że grzesznik otrzymał przebaczenie (św. Chryzostom).

W szerszej interpretacji ojciec oznacza Boga, Ojca wszystkich ludzi. Syn marnotrawny jest symbolem pogan, starszy jest symbolem narodu izraelskiego, który sprzeciwia się temu, że Bóg również pogan wprowadza do królestwa Bożego (św. Hieronim).

Św. Ambroży łączy w swoim komentarzu elementy z obydwu interpretacji. Wędrowkę syna w obcą krainę św. Ambroży określa jako odłączenie od Chrystusa, a klęskę głodu w tym kraju rozumie nie tylko „jako głód pożywienia, ale dobrych czynów i cnót”⁴⁴. Następnie omawia refleksje syna nad sobą, powrót i wyznanie winy. Śmiało należy wyznać stan swojej duszy, gdyż Chrystus nasz Orędownik nie chce, by Jego śmierć była dla nas daremna⁴⁵. Św. Ambroży wspomina, że grzesznik może nie tylko otrzymać od Boga przebaczenie, ale może zostać powołany do głoszenia nauki Chrystusowej, jeśli otrzyma mądrość, wiarę i prawdę (szata, pierścień i sandały). Przenośne znaczenie ma także przyjęcie urządzone na powitanie syna i oznacza Ucztę Eucharystyczną. Św. Ambroży wyraża to słowami: „Dzięki łasce sakramentu przywrócony do wspólnoty w tajemnicach, ma się żywić Ciałem Chrystusa, bogatym w moc duchową”⁴⁶.

Święty autor wyciąga dalsze wnioski i porównania stwierdzając: „Słusznie zaś Syn [ukazał] Ojca, sprawiającego ucztę z mięsa cielęcą, które jest ofiarą kapłańską (Kpł 4, 37), składaną za grzechy. Chciał okazać, że pokarmem Ojca jest nasze zbawienie, a radość Ojcu sprawia odpuszczenie naszych grzechów [...] jedną Ojciec i Syn odczuwają radość, i że jedna jest ich działalność w budowie Kościoła”⁴⁷.

Tym stwierdzeniem św. Ambroży podkreśla ideę zbawienia człowieka przez Boga wyrażoną w przypowieści.

Starszy syn jest alegorią narodu wybranego, który na skutek pychy nie chciał pojąć, że idea zbawienia jest ideą uniwersalną, przeznaczoną dla wszystkich ludzi.

⁴⁴ Ambroży z Mediolanu, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, Warszawa 1977, s. 339 (*Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 16).

⁴⁵ Por. tamże, s. 343.

⁴⁶ Tamże, s. 345.

⁴⁷ Tamże.

Interpretacja św. Ambrożego ma charakter eklezjalny. W przemianie syna marnotrawnego widział podobieństwo do chrztu. Jego skrucha i wyznanie winy dawało okazję do rozważań o sakramencie pokuty. Uczta, jaką ojciec wyprawił synowi, była symbolem Eucharystii. Szata, pierścień, sandały oznaczały wielkie dary Boże dla nawróconego.

Z czasem egzegeci doszli do przekonania, że zbyt szczegółowe doszukiwanie się symboli⁴⁸ jest przesadną interpretacją. Należy raczej położyć nacisk na odszukanie istotnej myśli zawartej w opowiadaniu Chrystusa⁴⁹.

2.2. Nowsze interpretacje przypowieści

We współczesnych komentarzach do Ewangelii Łukasza podkreślana jest zasadnicza myśl przypowieści, a mianowicie obraz miłosierdzia Bożego i Bożej radości z nawrócenia grzesznika. Egzegeci twierdzą, że nawet umieszczenie przypowieści przez Łukasza właśnie w tym miejscu, w jakim się znajduje w jego Ewangelii, wskazuje na jej główną ideę. Poza tym cały układ paraboli (np. szczegółowy opis powitania syna) stara się uwydatnić „miłość Boga uosobionego w postaci ojca”⁵⁰.

Dla lepszego wyrażenia prawdy zawartej w przypowieści zastanówmy się, co wyraża termin „miłosierdzie”. Potocznie miłosierdzie określa się jako współczucie i przebaczenie, które jest wyrazem miłości. Miłosierdzie jest okazywane przez Boga. Człowiek może okazywać miłosierdzie wzorując się na Bogu, jednak nigdy nie dorówna Bożemu miłosierdziu, które przekracza wszelką miarę⁵¹. Oczekujemy miłosierdzia, ale możemy go doznać tylko wtedy, gdy uświadomimy sobie swoją niewierność.

W języku hebrajskim na określenie miłosierdzia używane są dwa terminy: *rachamim* i *hesed*. Pierwszy określa „instynktowne przywiązanie jednego stworzenia do drugiego [...] wyraża się ona w konkretnych aktach współczucia [...] albo w przebaczeniu uraz” (Dn 9, 9)⁵². Drugi termin,

⁴⁸ Do takiej interpretacji zachęcają nawet same Ewangelie. Zob. Ch.H. Dodd, *Przypowieści o Królestwie*, Warszawa 1981, s. 10.

⁴⁹ Por. F. Gryglewicz, *Nauczanie Chrystusa w przypowieściach...*, art. cyt., s. 7.

⁵⁰ Tamże, s. 15; por. S. Mędała, „Pewien człowiek miał dwóch synów”..., art. cyt., s. 103–104.

⁵¹ Zob. M. Czajkowski, *Przypowieść o marnotrawnym Ojcu*, WDr, 27(1999), nr 12, s. 48–54.

⁵² X. Leon-Dufour, *Słownik teologii biblijnej*, Poznań 1990, s. 479.

hesed, podkreśla element wierności we wzajemnym ustosunkowaniu się dwu istot⁵³.

Miłosierdzie Boże względem całego narodu wybranego czy też poszczególnych jednostek ukazane zostało już na kartach Starego Testamentu⁵⁴. Nawet wówczas, gdy nie jest użyty zwrot „miłosierdzie”, autorzy ksiąg opisują akty Bożego miłosierdzia (protoewangelia, wyjście z Egiptu, zawarcie przymierza i in.). Nie może być inaczej, ponieważ miłosierdzie nie tylko należy do pojęcia Boga, ale jest treścią życia całego Izraela.

Z kart Starego Testamentu dowiadujemy się o licznych sprzeniewierzeniach narodu wybranego. Bóg musiał skłaniać go do opamiętania poprzez surowe kary. Czasem ludzie nienależący do narodu wybranego bardziej zasługiwali na Boże miłosierdzie (nawrócenie Niniwitów – Jon 3)⁵⁵. Jednak Żydzi „wiedzieli, że po ustaniu kary, Bóg będzie im błogosławił, jeśli okażą Mu wierność. Nie zawsze Bóg zsyłał kary, które zamierzał. Jak mówi prorok: „Nie chciał już, aby wybuchnął płomień Jego gniewu” (Oz 11, 9).

Miłosierny Bóg domagał się, by między Jego stworzeniami też było miłosierdzie, tymczasem wśród doktorów Prawa i faryzeuszy, którzy uważali się za elitę narodu wybranego, doszło do wypaczenia idei miłosierdzia. Potępiali oni nie tylko zło, ale również człowieka, który popadł w grzechy. Siebie uważali za doskonałych. Taka „doskonałość” nie wypływała z miłosiernego nastawienia do bliźnich, lecz z drobiazgowego zachowywania przepisów i pełnego pychy samozadowolenia z siebie. Do nich to wołał Bóg przez proroków: „Miłości pragnę, nie krwawej ofiary, poznania Boga bardziej niż całopaleń” (Oz 6, 6).

Chrystus, który przyszedł na ziemię ukazać Ojca w niebie, Jego miłosierdzie, upominał faryzeuszy, nawiązując do wołania proroka: „starajcie się zrozumieć, co znaczy: Miłosierdzia chcę raczej niż ofiary. Bo nie przyszedłem powołać sprawiedliwych, ale grzeszników” (Mt 9, 13).

Chrystus przez swoje nauczanie starał się przewyciężyć dystans, z jakim zwracano się do Boga w judaizmie. W modlitwie „Ojcze nasz” użył terminu *Abba*, którym dzieci żydowskie zwracały się do swoich oj-

⁵³ Por. tamże.

⁵⁴ Tekst Starego Testamentu pełen jest zwrotów: „zmiłuj się nade mną, Boże” (Ps 51(50), 3); „Miłosierdzie Pańskie od wieków (Ps 103(102), 17); „Zaufałem Twemu miłosierdziu” (Ps 13(12), 6).

⁵⁵ Można się tu doszukać pewnej analogii do przypowieści o synu marnotrawnym.

ców, aby wskazać, że Bóg jest tak dobry jak ojciec⁵⁶. Pan Jezus nie tylko nauczał o Bogu „bogatym w miłosierdzie” (Ef 2, 4), ale sam spełniał czyny miłosierdzia wobec pokrzywdzonych, cierpiących i grzeszników⁵⁷. Chrystus podkreślał, że we wszystkim, co czyni, spełnia wolę Ojca, a wolą Ojca według Pana Jezusa jest, aby wszyscy ludzie byli zbawieni, żeby nikt nie zginął z tych, których Bóg dał Synowi (J 17, 9). Tak działa Bóg – chciałby wynieść człowieka na wyżyny dobra, ale do niczego go nie zmusza, ponieważ obdarzył człowieka wolnością.

Postawa ojca miłosiernego z przypowieści jest wyrazem tej miłości szanującej wolność człowieka. Ojciec nie sprzeciwia się, gdy syn opuszcza dom, pozwala na roztrwonienie majątku. Jednak nigdy nie rezygnuje ze swego dziecka. Ustawicznie czeka na jego powrót. Bóg nie chce śmierci grzesznika, lecz aby się nawrócił i żył. Powrót grzesznika stanowi jakby zmartwychwstanie tego, który był umarły (Łk 15, 24 i 32).

Bóg widząc odrobinę skruchy u grzesznego człowieka, który wraca, nie tylko mu przebacza, ale obejmuje swoim miłosierdziem uprzedzającym⁵⁸. Nigdy nie wypomina człowiekowi przebaczonych win. Przez przebaczenie Bóg przywraca człowiekowi godność dziecka Bożego, podobnie jak ojciec w przypowieści nie czyni syna najemnikiem, lecz wraca mu wszystkie przywileje syna. Uczta urządzona na jego przywitanie wyraża wspaniałomyślność Boga doprowadzoną do szczytu w Eucharystii, która daje nam samego Chrystusa.

Przez ukazanie radości miłosiernego ojca w perykopie Chrystus wskazuje na radość Boga z nawrócenia grzesznika, radość domowników, radość mieszkańców nieba, czyli radość aniołów i świętych. Okazywaniu miłosierdzia zawsze towarzyszy radość. Jak mówi Chrystus: „Większa będzie radość z jednego grzesznika, który się nawraca, niż z dziewięćdziesięciu sprawiedliwych, którzy nie potrzebują nawrócenia” (Łk 15, 7). Radość ojca podkreślona jest w zestawieniu ze smutkiem, w jaki popada „sprawiedliwy” syn. Jego sprawiedliwość jest niepełna, ponieważ brak mu miłości. Jest sprawiedliwy i doskonały we własnym mniemaniu. Szczegółowo i dokładnie przedstawia przestępstwa brata. Pogarda, która brzmi w jego twardych słowach, jeszcze bardziej uwydatnia ojcowską miłość⁵⁹.

⁵⁶ Por. J. Kudasiewicz, *Bóg w Nowym Testamencie*, w: EK, t. 2, Lublin 1976, kol. 909–912.

⁵⁷ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, AAS, 72(1980), s. 1185 (n. 4).

⁵⁸ Por. M. Wojciechowski, *Błąd porządnego syna*, art. cyt., s. 81.

⁵⁹ Por. F. Gryglewicz, *Nauczanie Chrystusa w przypowieściach...*, dz. cyt., s. 18.

„Miłość staje się miłosierdziem wówczas, gdy wypada jej przekroczyć ścisłą miarę sprawiedliwości, ścisłą, a czasem nazbyt wąską”⁶⁰. Bóg przekracza wszelkie ludzkie miary i rachuby. Do tego nie był zdolny sprawiedliwy syn – niektórzy z nas również przemawialiby podobnie jak on: „Oto tyle lat ci służę i nie przekroczyłem twojego rozkazu” (Łk 15, 29). Chyba, że odbyliśmy drogę syna marnotrawnego do nawrócenia. Jednak gdybyśmy nie przebyli takiej drogi, powinniśmy poczuć się grzesznikami, bo każdy z nas ma coś z syna marnotrawnego. Powinniśmy otworzyć się na Boże miłosierdzie oraz cieszyć się, gdy nasz brat się nawraca, chociaż wielkie były jego grzechy. Nie patrzeć złym okiem, że Bóg jest tak dobry (Mt 20, 15).

Chrystus przez swoje przepiękne opowiadanie, jakim jest omawiana przypowieść, pozwolił zajrzeć do serca jej głównego bohatera – Boga⁶¹, aby nas przekonać, jak bardzo Bóg kocha człowieka. Uderza nas obraz Jego delikatnej, czulej, hojnej i uprzedzającej miłości.

Z tego, co powiedziano, łatwo zauważyć, że interpretacje patrystyczne z pomocą licznych alegorii i przenośni wskazywały na ideę zbawienia zawartą w tekście przypowieści o synu marnotrawnym. Zbawienie jest wynikiem miłosierdzia Bożego. Dlatego też nowsze opracowania – akcentujące obraz miłosierdzia Bożego w Ewangelii św. Łukasza⁶², wyrażony najpełniej w omawianej przypowieści – nie stoją w żadnej sprzeczności z komentarzami ojców Kościoła.

Obecnie można zaobserwować coraz częstsze sięganie do myśli patrystycznej, aby odkryć bogactwo tej myśli oraz aby wejść w atmosferę życia pierwotnego Kościoła.

STRESZCZENIE

W tym roku, ogłoszonym przez papieża Franciszka jako Rok Miłosierdzia, warto przypomnieć ewangelijną przypowieść o miłosiernym ojcu (dawniej nazywaną

⁶⁰ Jan Paweł II, *Dives in misericordia*, poz. cyt., s. 1195 (n. 5). Pan Jezus przyjął pojęcie „sprawiedliwości”, piętnuje tylko określoną formę i sposób przejawiania się „sprawiedliwości”; uznaje jednak starotestamentowych „sprawiedliwych”. – Zob. R. Sch n a c k e n b u r g, *Nauka moralna Nowego Testamentu*, Warszawa 1983, s. 62; J. Ł a c h, *Przypowieść o synu marnotrawnym – obrazem miłosierdzia ucieleśniającego sprawiedliwość*, *Comp*, 1(1981), nr 1–2, s. 87–97.

⁶¹ Por. F. Gryglewicz, *Nauczanie Chrystusa w przypowieściach...*, art. cyt., s. 19; W. Barclay, *Ewangelia św. Łukasza*, Warszawa 1984, s. 283.

⁶² Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, t. 3 (*Wstęp do Ewangelii Łukasza*, J. Wolniewicz), Poznań 1975, s. 143n.

przypowieścią o synu marnotrawnym), w którym możemy widzieć obraz miłosiernego Boga, gotowego przyjąć z miłością i radością nawróconego grzesznika.

W niniejszym artykule najpierw przedstawiony został kontekst, czyli umiejscowienie przypowieści w Ewangelii Łukaszej, następnie ukazane zostało zachowanie ojca oraz zachowanie synów. Wreszcie przedstawiona została myśl teologiczna przypowieści, najpierw w oparciu o komentarze pisarzy starochrześcijańskich, takich jak: Tertulian, św. Augustyn, św. Hieronim, św. Ambroży, następnie w oparciu o nowe interpretacje współczesnych egzegetów Pisma Świętego.

Słowa kluczowe: przypowieści ewangelijne, syn marnotrawny, ojciec miłosierny, miłosierdzie, grzech, nawrócenie.

SUMMARY

In this Year, named the Year of Mercy by pope Frances, worth to remind the Gospel's Parable of merciful Father (before named parable the Prodigal Son) in which we are caning to see the picture of Merciful Father, which is ready to receive converting sinner with love and joy.

In this article in beginning it is gated context, that is placing the parable in the Gospel according to Luce. In next point is showing the father's behaviour and sons behaviours. Go on it is showing theological th ing of this parable, on beginning according to old-christian writers that are: Tertullian, Augustine, Hieronymus, Ambrose, next according to news interpretations exegetes of Saint Bible.

Key words: Gospel's Parables, Prodigal Son, Merciful Father, Mercy, Sin, Conversion

BIBLIOGRAFIA

- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (Biblia Poznańska), t. 3, Poznań 1975.
- Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, red. F. Gryglewicz, Poznań 1974 (*Pismo Święte Nowego Testamentu*, 3–3).
- Jankowski A., Romaniuk K., Stachowiak L., *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, cz. 1, Poznań 1975.
- Langkammer H.H., *Komentarz do Ewangelii wg św. Łukasza i Ewangelii wg św. Jana*, Poznań 2014 (*Komentarz teologiczno-pastoralny do Biblii Tysiąclecia. Nowy Testament*, t. 1.2).
- Mickiewicz F., *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, cz. 2: rozdziały 11–24, Częstochowa 2012 (*Nowy komentarz biblijny*, NT, III/2).
- Barclay W., *Ewangelia św. Łukasza*, Warszawa 1984.
- Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, AAS, 72(1980), s. 1177–1232.
- Ambroży z Mediolanu, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, Warszawa 1977 (*Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 16).

- Andrzejewski R., *Przypowieści o zbawieniu (Łk 15, 4–32) w interpretacji św. Ambrożego z Mediolanu*, AtK, 96(1981), z. 432, s. 63–69.
- Augustyn J., *Ojciec wrzucił się głęboko. Rekolekcje oparte na Ćwiczeniach duchownych św. Ignacego Loyoli*, Kraków 1994, s. 90–101.
- Barreau J.C., *Ewangelia dla każdego z nas*, Warszawa 1973.
- Bukowski K., *Biblia a literatura*, Warszawa 1984.
- Cerfaux L., *Le trésor des paraboles. Spiritualité biblique*, Paris 1967.
- Czajkowski M., *Przypowieść o marnotrawnym Ojcu*, WDr, 27(1999), nr 12, s. 48–54.
- Dąbrowski S.M., *Powrót starszego brata*, „Więź”, 43(2002), nr 8–9, s. 35–41.
- Dodd Ch.H., *Przypowieści o Królestwie*, Warszawa 1981.
- Felski W., *Przypowieść o siedmiu grzechach głównych*, WDr, 34(2006), nr 4, s. 28–36.
- Gnutek W., *Przypowieści Chrystusowe*, RBL, 12(1959), nr 4, s. 333–344.
- Gourgues M., *Le père prodigue (Lc 15, 11–32). De l'exégèse à l'actualisation*, „Nouvelle Revue Theologique”, 114(1992), s. 3–20.
- Grabianka S., *Syn marnotrawny (Łk 15, 11–32)*, RBL, 17(1964), nr 2, s. 109–112.
- Grelot P., *Le père et ses deux fils: Lc 15, 11–32. De l'analyse structurale et l'herméneutique*, „Revue biblique”, 84(1977), s. 538–565.
- Gryglewicz F., *Nauczanie Chrystusa Pana w przypowieściach o robotnikach w winnicy i o synu marnotrawnym*, RTK, 7(1960), z. 4, s. 5–20.
- Gryglewicz F., *Praca ewangelistów nad przypowieściami o robotnikach w winnicy i o synu marnotrawnym*, RTK, 3(1956), z. 2, s. 226–240.
- Guillet J., *Uwierzcie Ewangelii*, Kraków 1980.
- Jankowski A., *Królestwo Boże w przypowieściach*, Kraków 1981.
- Jankowski A., *Przypowieść o synu marnotrawnym w interpretacji encykliki „Dives in misericordia”*, w: *Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II o Bożym miłosierdziu „Dives in misericordia”. Tekst i komentarz*, red. S. Grzybek, M. Jaworski, Kraków 1981, s. 110–116.
- Kudasiewicz J., *Bóg w Nowym Testamencie*, w: EK, t. 2, kol. 909–912.
- Leon-Dufour X., *Słownik Nowego Testamentu*, Poznań 1981.
- Leon-Dufour X., *Słownik teologii biblijnej*, Poznań 1990.
- Lohfink G., *„Ich habe gesündigt gegen den Himmel und gegen dich...”. Eine Exegese von Lk 15, 18.21*, „Theologische Quartalschrift”, 155(1975), s. 51–52.
- Łach J., *Przypowieść o synu marnotrawnym – obrazem miłosierdzia ucieleśniającego sprawiedliwość*, ComP, 1(1981), nr 1–2, s. 87–97.
- McLaughlin J.L., *Syn marnotrawny czy rozrzutny ojciec? Najpiękniejsze przypowieści Jezusa w interpretacji znanego biblisty*, Kraków 2006.

- Mędała S., „Pewien człowiek miał dwóch synów” (Łk 15, 11). *Bóg jako Ojciec w Ewangelii św. Łukasza*, w: *Ty, Panie, jesteś naszym Ojcem (Iz 64, 7). Biblia o Bogu Ojcu*, red. F. Mickiewicz, J. Warzecha, Warszawa 1999, s. 81–113 (*Rozprawy i studia biblijne*, 5).
- Mycielski L., *Przypowieść o pojednaniu. Biblijne wprowadzenie do adhortacji apostołskiej Jana Pawła II „Reconciliatio et paenitentia”*, RBL, 39(1986), s. 135–155.
- Nouwen H.J.M., *Powrót syna marnotrawnego*, Poznań 1995.
- Nowak D., *Łukaszowa teologia Boga poszukującego człowieka w świetle przypowieści o odnalezionym synu (Łk 15, 11–32)*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*”, 28(2008), s. 183–215.
- Nowak J., „*A gdy był jeszcze daleko, ujrzał go jego ojciec i wzruszył się głęboko...*” (Łk 15, 20), w: *In vinculo communionis*, red. K. Gurda, T. Gacia, Kielce 1999, s. 305–313.
- Pindel R., *Obraz ojca w przypowieści o synu marnotrawnym (Łk 15, 11–32)*, ACr, 30–31(1998–1999), s. 261–274.
- Pindel R., *Interpretacja przypowieści o synu marnotrawnym w polskim kaznodziejstwie (1945–2000)*, „*Verbum Vitae*”, 2003, [nr] 3, 233–253.
- Radecki W., *Boże miłosierdzie w świetle perykop piętnastego rozdziału Ewangelii według św. Łukasza*, w: *Credidimus Caritati*, red. M. Olczyk, P. Podeszwa, Gniezno 2010, s. 415–441.
- Ricciotti G., *Życie Jezusa Chrystusa*, Warszawa 1956.
- Rops D., *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*, Poznań 1965.
- Schnackenburg R., *Nauka moralna Nowego Testamentu*, Warszawa 1983.
- Wojciechowski M., *Błąd porządnego syna. Przypowieść o synu marnotrawnym (Łk 15, 11–32)*, AtK, 146(2006), s. 77–83.